

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94(477) "16": 930.1 "17/19"

Світлана Зимницька

УЧАСТЬ ЄРЕМІЇ ВИШНЕВЕЦЬКОГО У ПОДІЯХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЙ (СЕРЕДИНА XVIII – SEREDINA XX CT.)

У статті проаналізовано участь Єремії Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу в польській та українській історіографіях середини XVIII – середини XX ст. З'ясовано характеристику діяльності князя на початковому етапі війни середини XVII ст. в історичній літературі. Порівняно оцінки дослідників щодо дій воєводи руського під час перебування в облозі у м. Збараж та участі в битві під Берестечком. Проаналізовано загальну характеристику постаті Є. Вишневецького у працях польських та українських істориків середини XVIII – середини XX ст.

Ключові слова: Єремія Вишневецький, Національно-визвольна війна українського народу, облога Збаража, битва під Берестечком, історіографія середини XVIII – середини XX ст.

Актуальність проблематики ґрунтується тому, що історіографія життя й діяльності Є. Вишневецького вимагає дослідження наукового доробку польських і українських істориків та осмислення їх концепцій. Досліджувана проблема має велике значення, оскільки дає змогу проаналізувати погляди на роль князя у подіях Національно-визвольної війни українського народу в історіографії середини XVIII – середини XX ст.

Наукова новизна полягає в тому, що у публікації, на основі об'єктивного і комплексного підходу, здійснено спробу системного дослідження доробку польських і українських учених щодо участі Є. Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Об'єктом дослідження є польська та українська історіографії роду Вишневецьких середини XVIII – середини XX ст.

Предметом дослідження виступають погляди істориків на роль Є. Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Основною метою публікації є дослідження історіографічної традиції середини XVIII – середини XX ст. стосовно участі Є. Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Завдання дослідження полягає у тому, щоб встановити, які аспекти участі Є. Вишневецького у військових діях 1648–1651 рр. знайшли висвітлення у історіографії та яку оцінку у ній отримала, здійснювана князем боротьба проти українського козацтва.

Оскільки в історіографічному дослідженні об'єктом аналізу є власне праці про життя й діяльність Є. Вишневецького, то основний масив джерельної бази складають історіографічні джерела. Загалом комплекс літератури, присвяченої князю Єремії не є однорідним. Основний масив історичних досліджень зазначеної доби можна поділити на дві групи: 1) публікації, безпосередньо присвячені постаті воєводи руського; 2) праці загальноісторичного характеру, у яких описано діяльність князя, як одного із головних фігурантів війни середини XVII ст.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано польськими науковцями у першій половині XX ст. Дослідження історіографії, яке опосередковано стосується участі Є. Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу, містить праця польського дослідника Л. Фронца "Obrota Zbaraża w r. 1649", (1932 р.) [1]. Хоча ця монографія не стосується безпосередньо питань щодо діяльності князя, проте вона поглиблює розуміння історіографії, присвяченої його участі у військових діях середини XVII ст.

Детальний історіографічний аналіз життя й діяльності Є. Вишневецького у однойменній монографії здійснив В. Томкевич "Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)" (1933 р.) [2]. Автор окремо виділив джерела (зокрема, збірки актів, хроніки, панегірики й листи, а також праці, написані сучасниками Є. Вишневецького) та опубліковані до нього праці, які так чи інакше стосувалися життя і діяльності князя. Для роботи над монографією В. Томкевич зібрав і проаналізував усю відому йому історичну літературу, у якій висвітлено життя і діяльність воєводи руського.

Частіше за все постать Є. Вишневецького розглядали крізь призму його боротьби із українським козацтвом. В історичній літературі існують різні версії щодо реакції князя Єремії на

початок повстання Б. Хмельницького і його дії на початковому етапі війни. Думки авторів на це питання розходяться: одні вважали, що воєвода руський не надав належного значення козацькому повстанню і через це не вживав заходів щодо боротьби із повсталим населенням, а інші – що господар Вишневецького швидко відреагував на козацькі виступи і єдиний зумів мобілізувати власне військо.

Участь Є. Вишневецького у військових діях на початковому етапі війни розглядалася в "Історії Русів", автор якої згадував про таємні приватні відносини князя із кримським ханом у вигляді листування, яке доставляв кримський купець Джерджій [3, с. 83]. За версією автора "Історії Русів", незгода Є. Вишневецького із підписанням мирного договору між польським королем Владиславом IV і Б. Хмельницьким у 1648 р. викликана тим, що воєвода руський вбачав у мирних планах безповоротну втрату своїх задніпровських володінь (захоплених, на думку автора, силою) і тамтешніх посад, які приносили йому значні прибутки [3, с. 86].

З думкою про таємне листування князя Єремії у ході воєнних дій погоджувався інший український історик – М. Маркевич [4, с. 208]. Він наголошував на тому, що князь був розлючений взяттям Бару, внаслідок чого відзначився розправами над козаками, чим виправдав прізвисько "Кючюк Шайтан", яке дали йому турки [4, с. 191].

Переважає більшість польських істориків вбачала у постаті князя Єремії свого національного героя, оцінюючи його дії як такі, що служили інтересам Речі Посполитої. Деяко вирізняється погляд на діяльність Є. Вишневецького у К. Шайнохи [5], який більш об'єктивно підійшов до оцінки постаті князя. Його монографія відзначається значною кількістю відомостей про дії воєводи руського і детальним аналізом подій першого року Національно-визвольної війни українського народу.

Для дослідження перебігу воєнних дій у якості джерел, К. Шайноха використовував листування між Б. Хмельницьким і козаками, з одного боку, і польськими військовими й політичними діячами, з іншого. Безумовною заслугою автора був його об'єктивний підхід до оцінки діяльності князя Єремії під час Національно-визвольної війни українського народу. Визнаючи непересічні організаторські та військові якості воєводи руського, учений проте вважав, що наслідком його діяльності було посилення ворожнечі та протистояння між учасниками війни.

Одним із детально описаних у праці К. Шайнохи сюжетів було призначення гетьманів польського війська замість тих, які перебували у полоні. Автор вважав однією із головних причин відмови Є. Вишневецькому у призначенні його на посаду гетьмана те, що він був прихильником військових дій проти Б. Хмельницького, на противагу прибічникам перемир'я [5, s. 106–109]. Дослідник наголошував на тому, що стосунки між воєводою руським і козаками до 1648 р. були дружніми, що князя Єремію, "можного польського пана з необмеженою владою", потребувало козацтво в якості гетьмана [5, s. 113]. На заваді цьому стали, на думку К. Шайнохи, дії противників воєводи руського, передусім князя Домініка Заславського і коронного канцлера Єжи Оссолінського, за словами якого, "дати гвалтівнику гетьманство означає дати голий меч безумцю" [5, s. 116]. Протистояння останніх двох із князем і спроби примирення під Пилявцями отримали детальний опис у зазначеній праці [5, s. 223–229].

На відміну від багатьох польських дослідників, К. Шайноха вважав, що боротьба Є. Вишневецького проти козацтва була "варварською відповіддю на варварські гвалти гультяйства". Жорстокість князя виявлялася під час нищення волостей і міст, підтвердивши дане йому ще під час Смоленської війни прізвисько "Палія" [5, s. 165–168]. Автор не виправдовував дій воєводи руського відносно козацтва, стверджуючи, що його захисна війна не стільки захищала країну, як втягувала її у більшу небезпеку.

Чимало фактів щодо участі князя Єремії у подіях середини XVII ст. міститься у праці польського дослідника Т. Стецького "Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym" [6]. Історик наголошував на тому, що Є. Вишневецький був єдиним із можновладців, який відходив зі своїх задніпровських володінь, обороняючись. На його думку, воєводу руського не було призначено командувачем польського війська насамперед через те, що у князя було чимало задрісників. Називаючи Є. Вишневецького "найзначнішим вождем", "великим мужем, найдостойнішим громадянином" і "найвеличнішим польським лицарем", Т. Стецький, однак, не схвалював його методів приборкання козацького бунту [6, s. 237–239, 244].

Окремим епізодам Національно-визвольної війни українського народу присвячені праці польського автора Л. Кубалі [7–9]. Його дослідження цінні тим, що спираються на багату джерельну базу. Л. Кубаля описував облогу Львова і Збаража та битву під Берестечком у патріотичному дусі, неодноразово вдаючись до вихвалання вчинків князя Єремії [7–9].

Оцінюючи поразку польських військ під Пилявцями, автор героїзував дії воєводи руського, змушеного залишити поле бою лише з огляду на те, що командувачі війська утекли. Дослідник підкреслював те, що під час перебування Є. Вишневецького у Львові усе військо вимагало його призначення на посаду гетьмана [7, s. 79–81; 9, s. 581]. Л. Кубаля вказував також на те, що

розчарування мешканців після від'їзду князя Єремії зі Львова із військом й зібраними коштами, яке мало усі ознаки втечі, було безпідставним, оскільки пізніші події довели необхідність саме таких дій князя [9, s. 585].

Український історик М. Костомаров критично оцінював роль Є. Вишневецького у військових діях середини XVII ст. і називав князя найзапеклішим ворогом Б. Хмельницького та єдиним польським вельможею, який міг чинити опір повсталому українському народові, оскільки решта шляхетства на початковому етапі охоплена страхом, не захищалася і втікала [10, с. 138].

Відомий український учений В. Антонович вважав, що Є. Вишневецький на початку Національно-визвольної війни українського народу не надав їй ніякого значення, і тільки після того, як побачив стрімке поширення повстання, вирішив допомогти польській шляхті. Автор описував сутички князя із загонами Максима Кривоноса і зазначав, що Єремія щоразу отримував перемоги, однак відступав задля уникнення оточення селянськими загонами [11, с. 113].

Польська історіографія кінця XIX – початку XX ст. відійшла від патетики у характеристиці князя Єремії, прагнучи до об'єктивної оцінки його дій. Ю. Вольф підкреслював, що, незважаючи на те, що повстання козаків застало князя зненацька, він, не втративши ясності розуму, єдиний із коронних панів відступав, захищаючись, щоб на Волині керувати військом Речі Посполитої [12, s. 562].

У праці В. Смоленського коротко викладені події війни середини XVII ст. Тут князь постає в образі бунтівника, який у своїх діях керувався більше емоціями, ніж державними інтересами [13, s. 90, 92]. Польський історик вказував, що Єремія, "роздратований грабунком козаків, з презирством і ненавистю ставився до бунтівників і лише у їх повному знищенні бачив засіб порятунку (Речі Посполитої – примітка автора). Зі своїми надвірними полками він переслідував козаків з шаленою сміливістю, а полонених катував із нелюдською жорстокістю, закопуючи їх в землю живцем, просвердлюючи очі і т.п." [13, s. 89].

Цікаву оцінку постаті Є. Вишневецького подав дослідник історії ордену єзуїтів С. Заленський, називаючи князя "польським Гектором", який був більш достойним булави польного гетьмана, оскільки вів кількарічну боротьбу із козацтвом. Історик наголошував на тому, що воєвода руський не брав активної участі у придворних інтригах і політичних справах, бо був не стільки державним діячем, скільки "лицарем прикордоння" [14, s. 386]. Однак, незважаючи на прихильне ставлення автора до постаті Є. Вишневецького, він навів дані про мародерство його війська на Волині, які перевершували своєю жорстокістю козацькі загоны. С. Заленський подав приклад пограбування у 1648 р. єзуїтських володінь у Княгинині та Суражі 500 військовими князя [15, s. 1264].

В українській історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. постать князя Єремії характеризувалася у контексті порівняння князя із козацьким ватажком М. Кривоносом. Під час опису подій Національно-визвольної війни українського народу, М. Аркас не тільки подав опис боїв Є. Вишневецького і М. Кривоноса, але й намагався здійснити неупереджене порівняння цих особистостей. Не виправдовуючи жорстокості козацького ватажка, історик, однак, стверджував, що "Кривоніс був темний мужик, а Вишневецький – просвіщенний, великий пан, він уважав повстанців за скотів, але й сам був не кращий у своєму хижацтві" [16, с. 189–190]. М. Аркас описував перебування Є. Вишневецького у Львові, обрання його гетьманом і збір коштів серед місцевого населення. Від'їзд князя до Варшави історик розцінював як страх Є. Вишневецького перед приходом до Львова військ Б. Хмельницького [16, с. 192].

Автори "Історії українського війська" наголошували на тому, що піддані Є. Вишневецького зазнавали від нього утисків задовго до Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, і вважали, що народ готувався до розправи із князем заздалегідь [17, с. 206].

Польський історик першої половини XX ст. В. Томкевич у монографії, присвяченій Є. Вишневецькому, і статті "Kozaczyzna ukrainna" дійшов висновку, що діяльність князя на початковому етапі війни не дала позитивних результатів: він дійсно на деякий час "заслонив" Волинь від поширення військових дій, однак змушений був врешті-решт повернутися на захід, де не отримав жодного підкріплення. До того ж, битви, у яких воєвода руський брав участь, пізніше дали козакам привід до покладення на нього відповідальності за відновлення військових дій. В. Томкевич певною мірою виправдовував від'їзд князя із військом зі Львова, пояснюючи його тим, що Є. Вишневецький не хотів залишати у слабозахищеному місті одне з небагатьох діяльних військових формувань [18, s. 55–56].

В опозиції до представників польської історіографії виступив дослідник О. Гурка, який не поділяв позитивних оцінок постаті Є. Вишневецького. Автор був прибічником перегляду історії польсько-козацьких війн середини XVII ст. Його оцінка діяльності воєводи руського під час Національно-визвольної війни українського народу базувалася на критиці твору письменника Г. Сенкевича "Вогнем і мечем" і наукових розвідок Л. Кубалі, М. Грушевського, Ф. Равіти-Гавронського, Л. Фронца, М. Кукеля та інших. Закидаючи Г. Сенкевичу безпідставну героїзацію дій

воєводи руського, О. Гурка зауважував, що письменник у романі наслідував ідеї історика Л. Кубалі. Дослідження останнього він вважав працею із помилковими судженнями й розумінням подій, хоча самого Л. Кубалу називав здібним істориком.

Полемізував О. Гурка і з В. Томкевичем, монографію якого оцінював високо, хоча до певних аспектів роботи мав зауваження. У ході дискусії О. Гурка дорікав В. Томкевичу за некритичне ставлення до джерел і формування образу князя Єремії, як видатного полководця [19, с. 36]. Дослідник критикував щоденник Богуслава Машкевича, як історичне джерело до вивчення участі Є. Вишневецького у Національно-визвольній війні середини XVII ст. і зазначав, що у ньому міститься значна кількість вигаданих й неможливих речей, неправди і “нонсенсів” [19, с. 57].

Найголовнішим звинуваченням О. Гурки у відношенні до Є. Вишневецького була теза про його домовленість із Б. Хмельницьким: князь не допомагатиме польському війську у битві під Корсунем, за що український гетьман залишає йому задніпровські володіння [19, с. 20–21]. Негативна оцінка дій князя Єремії викликала критику з боку польських істориків й породила дискусію щодо його ролі у подіях Національно-визвольної війни українського народу.

Окремі статті про Є. Вишневецького зустрічаємо також у польських періодичних виданнях першої половини XX ст. Певна емоційність викладу притаманна статті С. Кучинського, у якій історик наголошував на позитивних рисах характеру воєводи руського, дещо ідеалізуючи його. Згідно із твердженням С. Кучинського, Є. Вишневецький був гордовитою людиною, однак із початком війни він перетворився із порушника спокою на вірцевого громадянина, героя, готового йти на жертви заради перемоги власного народу [20, с. 4].

В українській історіографії вслід за М. Аркасом автори “Історії України” (І. Крип’якевич, М. Терлецький, П. Ісаїв, М. Дольницький) головним супротивником Є. Вишневецького під час Національно-визвольної війни українського народу вважали М. Кривоноса. Історики порівнювали князя із його родичем Дмитром Івановичем Вишневецьким, наголошуючи на їх повній протилежності. Автори називали Єремію “завзятим ворогом козаків”, який суворо карав повстанців [21, с. 82].

І. Крип’якевич проаналізував діяльність Є. Вишневецького на початковому етапі війни і стверджував, що напередодні козацького повстання на Лубенщині, воєвода руський конфіскував декілька тисяч рушниць. З огляду на це, автор дійшов висновку, що князю було відомо про заплановані виступи і він намагався на них реагувати [22, с. 172].

У працях радянського періоду постать Є. Вишневецького характеризувалася скупю. Погляди істориків на князя були помітно ідеологізовані, вони розглядали його, як представника експлуататорського класу, тому не дивно, що у працях українських радянських авторів воєвода руський розглядався з негативного боку. У такому дусі написана розвідка О. Макарця, який описував боротьбу Є. Вишневецького проти М. Кривоноса, наголошуючи на неймовірній жорстокості князя у відношенні до українського населення. Автор оцінював діяльність князя із класових позицій, засуджуючи його знущання над українським населенням [23, с. 39–40].

Таким чином, участь князя у військових діях початкового етапу Національно-визвольної війни українського народу отримала в історичній літературі широке висвітлення. Однак, точки зору учених не збігалися у питанні про реакцію Є. Вишневецького на початок повстання і його дії у якості відповіді посталому народу.

Заслугує на окремий аналіз питання ролі князя Єремії у знакових подіях Національно-визвольної війни українського народу – облозі Збаража й Берестецькій битві. Облогу польського війська на чолі із Є. Вишневецьким, “найлютішим ворогом і козацьким гонителем”, детально описано в “Історії Русів” [24, с. 88]. Автор праці стверджував, що у той час князя поранили, а після захоплення Збаража козацьким загonom і відпущення усіх військ, його разом із іншими польськими чиновниками і шляхтою перевезли до замку й утримували під вартою [24, с. 92].

Заслугує на увагу опис дій Є. Вишневецького під час Збараської облоги, здійснений українським дослідником Д. Бантиш-Каменським. Автор віддавав належне розуму князя й наводив приклад його винахідливості: щоб підбадьорити деморалізоване у боях польське військо під час наступу козаків і татарів, воєвода руський наказав не стріляти в останніх, створюючи ілюзію мирних домовленостей із кримським ханом. Такий хід значно підвищив бойовий дух поляків, які відбили наступ козаків [25, с. 262]. На думку історика, позитивні якості характеру князя Єремії проявилися під час облоги Збаража, коли воєвода руський під час нестачі їжі підбадьорював жителів Збаража і війська, а також харчувався тим самим, що й вояки [25, с. 271].

Детальний опис облоги Збаража вміщено у праці українського автора М. Маркевича, який вважав, що король не поспішав на допомогу Є. Вишневецькому через власну до нього неприязнь. У дослідженні згадувалося про поранення князя і його утримування під вартою після виходу із обложеного міста [26, с. 232–243].

У польській історичній літературі Є. Вишневецький подається у якості центральної дійової особи під час облоги Збаража й битви під Берестечком. Польські історики описували його участь у військових діях дещо ідеалізовано, патетично, часто без належного аналізу. У творі К. Туровського "Розмови померлих поляків" від імені князя детально описано облогу Збаража, показано його ставлення до Б. Хмельницького. Є. Вишневецький розглядав козацького гетьмана, як польського підданого, "холопа", а не рівного собі, щоб вести із ним справи [27, s. 8–9].

Польський дослідник Л. Кубаля, досліджуючи дії польського війська під Збаражем, не шкодував епітетів для оцінки Є. Вишневецького [7, s. 107, 109]. Історик детально описав усі події, що відбувалися під Берестечком загалом, і участь у них воєводи руського зокрема [8, s. 61–72]. Ця битва, на його думку, стала для князя "пишним відблиском сонця, що заходить" [9, s. 24].

Польський воєнний історик і громадський діяч М. Кукель у праці "Historia wojskowości" захоплювався Є. Вишневецьким за уміло організовану оборону Збаража. Він наголошував на тому, що князь виступив із 9 тис. військом проти сотень тисяч козаків і татарів [28, s. 99]. Автор також здійснив детальний аналіз Берестецької битви і показав співпрацю князя Єремії із польським королем, яка згодом призвела до перемоги польського війська [28, s. 100–110].

Участь Є. Вишневецького в обороні Збаража досліджено Л. Фронцем. Він зазначав, що військо князя налічувало близько 3 тис. воїнів і становило третину усієї залоги міста [1, s. 22]. Л. Фронц наголошував на тому, що більшість щоденників, які описували оборону Збаража, мали на меті насамперед описати дії воєводи руського, внаслідок чого події, які відбувалися у місцях дислокації інших командувачів, не отримали значної уваги [1, s. 61]. Тому в своїй праці історик намагався заповнити цю прогалину, водночас визнаючи князя Єремію центральною постаттю в обложеному Збаражі, яка своєю величчю затьмарила славу і заслуги реґіментарів, додаючи війську хоробрості та підтримуючи надію на перемогу [1, s. 71].

О. Ґурка звинувачував Л. Кубаля у тому, що той ідеалізував образ Є. Вишневецького, як при описі оборони Збаража, так і під час битви під Берестечком [19, s. 26]. Дослідник також критикував Л. Фронца за вибіркове використання джерел при оцінці діяльності воєводи руського і вважав, що історик знаходився під впливом поглядів Л. Кубалі [19, s. 36]. На думку автора, польська історіографія не наважувалася констатувати очевидний факт, що не Є. Вишневецький, а Анджей Фірлей був головним воєначальником у Збаражі. Сам же князь, на думку історика, своїми діями тільки погіршив ситуацію в обложеному місті [19, s. 24–25].

Згідно із твердженням С. Кучинського, увічнила заслуги князя й затьмарила своїм блиском давні гріхи його молодості героїчна оборона Збаража, завдячуючи якій, на думку автора, син воєводи руського Міхал був обраний королем Речі Посполитої [20, s. 4].

Таким чином, попри численні відмінності в ідеологічних переконаннях, позиції польських і українських дослідників щодо трактування ролі Є. Вишневецького у Збараській обороні та Берестецькій битві мають спільні риси. Учені не піддавали сумніву хоробрість, витривалість і організаторські здібності князя у військовій справі. Виняток становить лише праця О. Ґурки, який не вважав князя головним героєм Збараської облоги і звинувачував у боягузтві.

Для розуміння того, яке місце в історії Центрально-Східної Європи посідав Є. Вишневецький, потрібно з'ясувати, як характеризували його учені у своїх дослідженнях. К. Туровський у своїй праці, у одному із діалогів декількома фразами показав ставлення князя Єремії до повсталого українського населення: "Я єдиний просив короля, щоб йшов за розбитими [після Берестецької битви] в Україну і раз і назавжди це гніздо отрути мечем і вогнем викоринив" [27, s. 11]. Із тексту твору зрозуміло, що автор явно симпатизував князю, оскільки неодноразово вихваляв його військові заслуги і любов до Польщі. Незважаючи на те, що у праці немає посилань на джерела і літературу, видно, що К. Туровський був із ними добре знайомий, оскільки його діалоги відповідають реальним історичним фактам і не суперечать висновкам відомих на той час істориків.

М. Костомаров у монографії "Богдан Хмельницький" зазначав, що князь Єремія був відмінним полководцем, але водночас тираном, невблаганним до ворогів. Його життя неодноразово було у небезпеці, але, щойно йому вдавалося уникнути лиха, він не думав, як інші, втихомирювати невдоволених ласкою. Є. Вишневецький не терпів нещирої політики: відкритий у протистоянні та дружбі, він дотримувався правила знищувати без милосердя усіх ворогів [29, s. 169–170].

Аналізуючи висвітлення діяльності Є. Вишневецького у творі Г. Сенкевича "Вогнем і мечем", В. Антонович наголошував на необ'єктивності автора у ставленні до цього персонажа. Згідно із твердженням історика, керуючись своїми політичними поглядами, польський письменник зображував князя Єремію, як ідеал державної мудрості, поборника правди і справедливості [30, s. 111]. В. Антонович характеризував воєводу руського, як досить освічену людину і талановитого організатора, який водночас "представляв собою яскравий тип сваволі, безмірної жорстокості, панської пихи і погорди до свого рідного" [31, s. 102].

О. Лазаревський зосередився переважно на тих подіях, які відбувалися у лівобережних маєностях князя, у якості джерел використовуючи насамперед щоденник Богуслава Машкевича і літопис Самійла Величка. Патріотизм Є. Вишневецького, підкреслював О. Лазаревський, особливо яскраво виявився у тій пристрасній енергії, з якою він вів війну із повсталим "руським народом". У третій книзі дослідник дійшов до висновку, що патріотизм князя і його військова енергія були результатом тієї пристрасної ворожнечі проти "своїх", яка часто зустрічається у зрадників свого народу [32, с. 353].

В. Томкевич намагався бути неупередженим, описуючи ті чи інші дії князя; при цьому він часто посилався на праці попередників. На його думку, воєвода руський поводився, як порушник порядку, коли йшлося про його приватні справи, і навпаки, у його очах козацьке повстання було бунтом підданих, яких треба покарати за зраду [2, с. 207–208].

О. Гурка не погоджувався із думкою, що "Єремія є найвідомішим польським воєначальником і воїном, хоча не тільки ніколи не досяг успіху, але від Корсуня до своєї смерті є причиною усіх негараздів при спробах врегулювання козацького питання – хоч домовленостями, хоч силою" [19, с. 28]. Незважаючи на те, що О. Гурка у своїй праці спирався на широке коло джерел і здійснив їх критичний аналіз, автор часом інтерпретував їх із метою висвітлення ролі Є. Вишневецького у негативному ракурсі.

Польський автор Я. Шалль оцінював постать князя Єремії з точки зору його ставлення до єврейського населення України. Він зазначав, що воєвода руський ненавидів козаків, любив Річ Посполиту і добре ставився до євреїв, що було проявом його толерантності. Відповідаючи на закиди про те, що єврейські історики славили Єремію за захист їх приватної власності, дослідник наполягав на тому, що князь боровся із козацтвом і "хлопами", а вони часто влаштовували єврейські погроми, внаслідок чого став захисником єврейського населення [33, с. 266–267].

Отже, історіографічний аналіз постаті Є. Вишневецького дав можливість осягнути значення цієї непересічної особистості, яка посіла гідне місце в історії першої половини XVII ст. На підставі проаналізованої літератури констатуємо про відсутність єдиної точки зору польських і українських авторів щодо діяльності Є. Вишневецького на початковому етапі Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Частина дослідників вважала, що козацьке повстання стало для князя несподіванкою і він не зміг вжити ефективних заходів оборони. Однак більш логічними видаються припущення авторів про те, що Є. Вишневецький чи не найперший і єдиний зумів організувати військові загони для придушення повстання. Час від часу дослідники змальовували боротьбу Є. Вишневецького із українським народом через образ протистояння князя із М. Кривоносом.

Завдяки наявності широкого кола джерел з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст. (зокрема щоденників учасників військових дій, листування, козацьких літописів) розвідки учених здебільшого відзначалися критичністю підходу до викладу історичного матеріалу. Особливу увагу в історіографії привернуло питання участі Є. Вишневецького у Збараській облозі та Берестецькій битві. Серед істориків домінувала думка про те, що князь був як достойним воїном, так і грамотним воєначальником. У результаті проведеного дослідження підтверджено, що у польській історичній думці домінував погляд на особу Є. Вишневецького як на національного героя, видатного захисника польських інтересів. Попри ідеалізацію князя у польській історіографії, почасти висловлювалися думки про його надмірну жорстокість і радикальність методів боротьби із українським народом. В українській історіографії воєвода руський постав в образі зрадника і ката власного народу.

Список використаних джерел

1. Frańś L. Obrona Zbaraża w r. 1649 / L. Frańś. – Kraków, 1932. – VIII + 71 s.
2. Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651) / W. Tomkiewicz. – Warszawa: Nakł. Tow. Naukowego Warszawskiego, 1933. – XVI + 406 s.
3. Конисский Г. История руссов или Малой России / Г. Конисский. – М., 1846. – IV + 263 + 45 с.
4. Маркевич Н. История Малороссии / Н. Маркевич. – М., 1842. – Т. 1. – 387 + X с.
5. Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych. 1646. 1648 / K. Szajnocha. – Lwów, 1869. – Т. 2: Polska w r. 1648. – XII + 396 s.
6. Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / T.J. Stecki. – Lwów, 1871. – Ser. 2. – X + 472 s.
7. Kubala L. Szkice historyczne / L. Kubala. – Lwów, 1880. – Ser. 1. – 332 s.
8. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala. – Warszawa, 1909. – 95 s.
9. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648 / L. Kubala // Przewodnik naukowy i literacki. – R. V. – Lwów, 1877. – S. 577–602.
10. Костомаров М. Малоросійський гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький / М. Костомаров // Галерея портретів: Біографічні нариси / М. Костомаров. – К.: Веселка, 1993. – С. 124–162.
11. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
12. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895. – 698 s.
13. Smoleński W. Dzieje narodu Polskiego. Wykład popularny / W. Smoleński. – Warszawa, 1898. – Cz. II.
14. Załęski S. Jezuci w Polsce.

T. II. Praca nad spotęgowaniem ducha wiary i pobożności. 1608–1648 / S. Załęski. – Lwów: Drukiem i nakładem Drukarni ludowej, 1901. – XVI + 727 s. 15. Załęski S. Jezuici w Polsce. T. IV. Dzieje 153 kolegiów i domów jezuitów w Polsce. Cz. III. Kolegia i domy w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za rządów Władysława IV. 1608–1648. / S. Załęski. – Kraków: Drukiem i nakładem drukarni W.L. Anczyca i sp., 1905. – X + 1025–1480 s. 16. Аркас М. Історія України-Русі / М. Аркас. – Краків, 1912. – XVI + 424 с. 17. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX ст.) / [П. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.]. – Л.: Світ, 1992. – VIII + 702 с. 18. Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna / W. Tomkiewicz. – Lwów, 1939. – 93 s. 19. Górka O. „Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa, 1934. – 140 s. 20. Kuczyński S. Książę Jeremi / S. Kuczyński // Kurjer Warszawski. – 1934. – 19/IV. – S. 3–5. 21. Історія України / І. Крип'якевич, М. Терлецький, П. Ісаїв, М. Дольницький. – Львів: Видавничий дім "Фенікс", 1991. – 167 с. 22. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с. 23. Макарець О. Боротьба українського народу проти панської Польщі в XVII ст. / О. Макарець. – К.: Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940. – 58 с. 24. Конисский Г. История руссов или Малой России / Г. Конисский. – М., 1846. – IV + 263 + 45 с. 25. Бантыш-Каменский Д. История Малой России / Д. Бантыш-Каменский. – М., 1830. – Ч. 1. – XX + 360 + 84 с. 26. Маркевич Н. История Малороссии / Н. Маркевич. – М., 1842. – Т.1. – 387 + X с. 27. Turowski K. J. Rozmowy umarłych polaków / K. J. Turowski. – Sanok, 1856. – 82 s. 28. Kukiel M. Zarys historii wojskowości w Polsce / M. Kukiel. – Kraków, 1929. – VIII + 356 s. 29. Костомаров Н. Богдан Хмельницкий: историческая монография / Н. Костомаров. – СПб., 1884. – Т. 1. – 376 с. 30. Антонович В. Б. Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призмe (По поводу повести Г. Сенкевича "Огнем и мечем") / В. Б. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович. – К.: Либідь, 1995. – С. 106–135. 31. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с. 32. Лазаревский А. М. Лубенщина и князя Вишневецкие / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – К., 1896. – Кн. 1. – С. 115–127; кн.2. – С. 209–229; кн. 3. – С. 334–357. 33. Schall J. Rok 1648 i książę Jeremi Wiśniowiecki w świetle współczesnych historyków żydowskich / J. Shall // Miesięcznik Żydowski. – 1934. – R. IV. – S. 264–268.

Светлана Зимницкая

УЧАСТИЕ ЕРЕМИИ ВИШНЕВЕЦКОГО В НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЕ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПОЛЬСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИЯХ (СЕРЕДИНА XVIII – СЕРЕДИНА XX ВВ.)

В статті проаналізовано участь Ереміи Вишневецького в подіях Національно-освободительної війни українського народу в польській та українській історіографіях середини XVIII – середини XX вв. Виявлено характеристику діяльності князя на початковому етапі війни середини XVII в. в історичній літературі. Порівняно оцінки дослідників щодо дій воеводи руської провінції в час перебування в облозі в Збаразі та участі в битві під Берестечком. Проаналізовано загальну характеристику особистості Ереміи Вишневецького в працях польських та українських істориків середини XVIII – середини XX вв.

Ключові слова: Еремія Вишневецький, Національно-освободительна війна українського народу, облога Збаразя, битва під Берестечком, історіографія середини XVIII – середини XX вв.

Svitlana Zymnytska

JEREMI VYSHNEVETSKI'S ACTIVITIES DURING THE UKRAINIAN WAR OF LIBERATION IN POLISH AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHIES (THE MIDDLE 18TH – MIDDLE 20TH CENTURIES)

In the article the investigation of Jeremi Vyshnevetski's participation in the Ukrainian war of liberation events in Polish and Ukrainian historiographies of the middle 18th – middle 20th centuries was analyzed. The characteristic of duke activities at the first stage of the middle 17th century war in the historical literature was defined. Researchers' assessments concerning voyevoda of Rus' province actions during the siege in Zbarazh and his participation in the Battle of Berestechko were compared. Jeremi Vyshnevetski figure's evaluation in Polish and Ukrainian historians' works of the middle 18th – middle 20th centuries was examined.

Key words: Jeremi Vyshnevetski, the Ukrainian war of liberation, the Siege of Zbarazh, the Battle of Berestechko, middle 18th – middle 20th centuries historiography.